

О. В. Понеділко,
здобувач, Академія муніципального управління

ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ БАНКІВСЬКОЇ СФЕРИ

Визначено питання щодо внесення коректив у чинне законодавство. Досліджено вплив інституційно-правового середовища на розвиток банківської діяльності.

A question is certain in relation to bringing of in the current legislation. Influence of institutes-legal environment is explored on development of bank activity.

ВСТУП

Чинне законодавство однозначно націлює комерційні банки на отримання прибутку, що ставить їх в один ряд з підприємницькими структурами, нівелюючи їх сутнісну особливість як єдиного механізму просування грошей в економіці. Це, своєю чергою, спровокувало ситуацію, за якої з грошима почали працювати найрізноманітніші установи, аж до товариств із обмеженою відповідальністю, а грошовий ринок дедалі більше почав втрачати межі цивілізованого ринку. Тим часом банки в ринковій економіці повинні функціонувати в тісному взаємозв'язку як один з одним, так і з суб'єктами реального сектора, в єдиному економічному просторі. Саме ігнорування цього принципу стало причиною банкрутства багатьох банківських установ.

Відсутність необхідних законодавчих регламентацій у сфері визначення специфіки діяльності кредитних інститутів призвела до повного свавілля у виборі банком пріоритетних сфер діяльності. У час, коли в країнах із розвинутою ринковою економікою існує чітка межа між універсальними, інвестиційними, комерційними та іншими кредитними інститутами, в Україні практично всі кредитні структури мають статус універсальних, фактично надаючи перевагу одному напрямку діяльності — операціям на фінансовому ринку, що є найбільш прибутковими за умов, що склалися в економіці України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В останні роки теоретичні та практичні аспекти інвестування та його державного регулювання знайшли висвітлення у наукових працях вітчизняних вчених-економістів: І.О. Бланка, Г.І. Башнянина, А.С. Гальчинського, В.М. Гейця, Б.В. Губського, А.Ф. Гойка, А.І. Загороднього, В.І. Карсекіна, М.І. Крупки, В.Д. Лагутіна, Т.В. Майорової, І.Р. Михасюка, С.В. Мочерного, А.М. Поручника, П.С. Рогожина, Г.В. Строкович, Н.О. Татаренка, В.Г. Федоренка, В.Я. Шевчука та ін. Вагомим внеском у розробку цієї проблематики стали праці зарубіжних учених Г. Александера, С. Баренса, Л.Дж. Гітмана, М.Д. Джонка, Дж.М. Кейнса, М.М. Крейніної, О.В. Мертенса, Г. Марковіца, Д. Норкотта, П. Роуза, Д. Сінкі, Е. Гелферта, Р. Холта, У. Шарпа та інших.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

— визначити питання щодо внесення коректив у чинне законодавство;

— дослідити вплив інституційно-правового середовища на розвиток банківської діяльності.

РЕЗУЛЬТАТИ

Створення відповідної законодавчо-правової основи забезпечення виконання зобов'язань органів державної, центральної банківської і фінансової систем щодо кредитних організацій вимагає необхідних коректив чинного законодавства. Передусім це стосується практики створення і використання резервних фондів банками на вимогу Національного банку України. Нині центральні органи акумулюють значні кошти клієнтів банків (кредиторів банків), що відповідно обмежує реальні можливості банку щодо забезпечення власних зобов'язань зі своєчасного здійснення розрахунків клієнтів. Вважаємо за необхідне змінити порядок взаємовідносин, що склався при формуванні використанні резервних фондів, який суперечить основному принципу діяльності банку — першорядному забезпеченню інтересів клієнта. Така необхідність зумовлена тим, що Національний банк України, використовуючи кошти банку, не поділяє з ним його відповідальності за зобов'язаннями. Внаслідок "вилучення" суттєвої частки банківських ресурсів за певних умов у банку виникає дефіцит платіжних коштів для забезпечення розрахунків конкретного клієнта за наявності грошей на його поточному рахунку.

Суттєвою обставиною, що гальмує розвиток банківського інвестиційного бізнесу, є відсутність норм, що визначають основу і порядок визнання банків неплатоспроможними, а також наслідки такого визнання. Тим часом банки є вельми специфічними учасниками цивільних відносин, а тому порядок їх банкрутства вимагає спеціального врегулювання.

Щоденна практика банківської діяльності вимагає узгодження норм внутрішнього законодавства, яке б регулювало розрахункові відносини з міжнародними правилами для полегшення входження українських банківських установ у міжнародні платіжні системи. Такі ж вимоги можна поставити і до системи бухгалтерської і статистичної звітності банків з метою полегшення аналізу їх стійкості іноземними інвесторами.

Управління банківською системою значною мірою також залежить від сформульованих у чинному законодавстві вимог і від ефективності банківського нагляду. Зосередження банківського нагляду під керівництвом НБУ дає змогу вирішити лише одне завдання — виконання директив самого центрального банку. У зв'язку з цим домінують штрафні санкції та інші акції репресивного характеру. Щоб підсилити попереджувальний ефект банківського нагляду і контролю, доцільно створити спеціальну державну комісію, яка

виконувала б функції незалежного експерта. Водночас вона повинна володіти правом контролю за виконанням комерційними банками і НБУ банківського законодавства. Невиконання банківськими структурами розпоряджень про усунення виявлених відхилень надає цьому органу право інформувати про це широку громадськість. Необхідно виробити не тільки загальну стратегію розвитку української банківської системи, а й механізм відповідальності за прийнятими зобов'язаннями на всіх рівнях ієрархії банківського менеджменту.

Отже, зміцнення законодавчих основ моделі банківської системи вимагає розробки і прийняття нових законів, а також внесення серйозних коректив у чинне законодавство, зокрема з таких питань:

- законодавчо-правова база структуризації банківського середовища з виділенням інвестиційних, універсальних, ощадних банків та інших кредитних інститутів;

- окреслення сфер відповідальності й виконання зобов'язань кожного з рівнів банківської системи (НБУ і банки другого рівня);

- розробка на законодавчій основі й запровадження механізму стимулювання нагромаджень фізичних і юридичних осіб, в основу якого повинні бути покладені гарантії держави щодо збереження нагромаджень, а також заходи, які б спонукали до нагромадження;

- підпорядкування всіх рішень, що ухвалюються, і законодавчо-правових норм критерію забезпечення відповідальності банків за зобов'язаннями перед банками-партнерами, акціонерами, засновниками, депозитаріями, всім колом фізичних, юридичних осіб і перед державою.

Зasadничим принципом банківської інвестиційної діяльності є розвиток фінансово-банківської інфраструктури, до якої належать передусім небанківські фінансові та банківські установи.

Як свідчить міжнародний досвід, небанківські фінансові установи (НБФУ) потенційно можуть відігравати важливу роль у економічному зростанні та розвитку країни завдяки тому, що пропонують значно ширший спектр фінансових інструментів, ніж банки. НБФУ можуть зробити значний внесок в мобілізацію та інвестування заощаджень населення. Так, лізингові установи сприяють ліквідації або суттєвому скороченню дефіциту фінансування малого бізнесу. Кредитні спілки відіграють важливу роль на ринковому сегменті дрібних вкладників та інвесторів, можуть потенційно заповнити дефіцит відповідних послуг для населення. А це, своєю чергою, створює додаткові стимули для посередництва залучених заощаджень (насамперед особистих заощаджень громадян) та до розширення можливостей підприємств щодо джерел фінансування їх діяльності.

Отже, банки провадять свою інвестиційну діяльність за умов конкуренції з боку НБФУ, адже банківська система і НБФУ є основними фінансовими посередниками, які, пропонуючи інвесторам альтернативні варіанти вкладення їхніх заощаджень, є конкурентами на ринку фінансових послуг. НБФУ історично доповнювали, а в деяких сферах — заміщували банківську систему, особливо при залученні ресурсів у ризиковані інноваційні проекти та для фінансування дрібних інвестицій, насамперед фізичних осіб. Стосовно місця НБФУ у сучасній структурі фінансової системи, то тут у ролі фінансового посередника продовжує переважати банківська система. Такого висновку можна дійти на підставі того, що реальний сектор економіки основну частину залучених ресурсів одержав за рахунок банківського кредиту, а не через фондовий механізм. Сьогодні ж переважна частина корпоративних цінних паперів випускається не з метою мобілізації додаткових коштів для розвитку виробництва, а для цілей, пов'язаних з приватизацією державного майна, перерозподілом власності, встановленням контролю над підприємством тощо.

Водночас створення великого та ефективного сектора НБФУ є складним і довготривалим процесом. Так, у країнах з подібним банківським сектором, який на сьогодні є в Україні, капіталізація фондових ринків здебільшого не перевищує 10% ВВП, що обмежує активність небанківських фінансових установ. А вже саме від рівня капіталізації залежить успішна діяльність НБФУ [6, с. 12].

Сьогодні в Україні сектор НБФУ досить малий, а участь небанківських фінансових установ у наданні фінансових посередницьких послуг ще незначна.

Основною причиною недостатнього розвитку вітчизняних НБФУ є несприятливий інвестиційний клімат в Україні, низька привабливість переважної більшості корпоративних цінних паперів, емітованих вітчизняними підприємствами, обмежений набір фінансових інструментів, що зумовлено низкою чинників: незадовільним правовим захистом внутрішніх та іноземних інвесторів у цінні папери; відсутністю належних правових засад функціонування фондового ринку та повільним розвитком ринку цінних паперів; високим рівнем податкового навантаження на фінансового інвестора та іншими негативними чинниками. Активність ринків капіталу залежить від інтенсивності попиту з боку основних інституційних інвесторів, таких як недержавні пенсійні та страхові компанії, інститути спільного інвестування, а вони, своєю чергою, потребують привабливих, з точки зору ліквідності, надійності та віддачі, інструментів фондового ринку для ефективного інвестування залучених ними коштів. Неспроможність українських ринків капіталу забезпечити такі умови стримує розвиток сектора НБФУ. На сьогодні ж капіталізація українських компаній, що котируються на організованому фондовому ринку України, становить близько 4% ВВП. Для порівняння у таких країнах, як Росія, Польща, Чехія, цей показник становить 18—24%, в Естонії та Угорщині — понад 30 %, у США та Великій Британії — понад 140 %. Через це обсяги інвестицій НБФУ в Україні становлять загалом близько 1% від ВВП, тоді як у більш розвинених європейських країнах з перехідною економікою цей показник сягає 20% ВВП, а в деяких — навіть 40% [6, с. 13].

Перешкодами на шляху розвитку банківської інвестиційної діяльності є деформації у груповій структурі банківського сектора.

Незважаючи на те, що в останні роки в банківській системі України окреслились позитивні тенденції, усе ж сьогодні в діяльності банків ще існують серйозні проблеми структурного характеру, які вимагають дослідження та вирішення. Однією з важливих проблем функціонування банків порівняно з будь-яким банком світового рівня є проблема розмірів банку (обсягів активів та капіталу). Відсутність єдиної державної політики щодо розвитку банківської системи ринкового типу призвела до того, що становлення банків відбувалося здебільшого стихійно, без належного контролю і допомоги з боку держави. Внаслідок цього в Україні утворилося багато дрібних, "кишенькових", погано забезпечених кадрами, капіталами і сучасною технікою банків, не здатних концентрувати кредитні ресурси і спрямовувати їх на розвиток української економіки. В той час, коли в світі відбувалися процеси концентрації капіталу, в Україні він розпорошувався.

На етапі становлення банківської системи в Україні (до кінця 1992 р.) була сформована оптимальна кількість банків — 133, які мали 1751 установу на території України, при цьому 1618 з них припадало на 6 найбільших банків. Банківська система України на той час мала оптимальну пірамідальну структуру: п'ять найбільших (за розміром капіталу) банків, група середніх банків, група невеликих банків. Така структура мінімізувала ризик системної кризи в банківській системі, збільшувала прозорість банківських операцій. Аналогічною є структура банківських систем США, Англії,

Японії, інших розвинених країн, де функціонує невелика кількість потужних банків і значна кількість малих [2, с. 147]. Так, у США провідну роль в економіці відіграють 50 банків, в яких зосереджена третина всіх банківських активів, у Франції 27% активів володіють 3 банки, а в Індії 28 банків здійснюють 90% усіх банківських операцій [3, с. 148].

Незважаючи на вимоги міжнародних фінансових організацій про необхідність укрупнення, в економіках багатьох країн середні й малі банки конкурують на ринку поруч з великими банками. Процесу злиття і концентрації в банківській сфері перешкоджають чинники, які мають [1, с. 284—286]:

- фінансовий характер — їх зумовлює нестача власних фінансових ресурсів;
- юридичний характер — від цих чинників, зокрема, страждають кооперативні банки;
- соціальний характер — зумовлений людським фактором.

За умов глобалізації ключовими чинниками успіху малих і середніх банків мають бути дотримання ними певних правил і стратегічних принципів, що дають змогу малим банкам зберегти свої конкурентні переваги.

Для збереження конкурентних переваг малі і середні банки мають: зосереджувати свої зусилля на одному або кількох базових видах діяльності; обережно підходити до диверсифікації своєї діяльності; використовувати різні схеми і форми співробітництва; підвищувати рівень професіоналізації тощо. Адже середні й дрібні банки не є системними банками, оскільки не мають великої кількості філій, практично не обслуговують корпоративних клієнтів, їх зобов'язання не становлять навіть 10% зобов'язань банківської системи України. Вони не беруть активної участі в загальнодержавних банківських проєктах і програмах економічного розвитку та менше контролюються з боку НБУ (у функції Департаменту банківського нагляду НБУ входить нагляд за діяльністю великих банків). Попри велику кількість власних проблем, малі банки виконують цілу низку дуже важливих для економіки країни функцій. Як уважає М.П.Денисенко, вони більш рухливі, з ними простіше домовитися про ціну і вони є чинником, що демонополізує ринок [1, с. 124].

З метою створення ефективної банківської системи необхідно щорічно розробляти стратегії розвитку банківської системи як з боку НБУ, так і Верховної Ради України, оптимізувати її структуру відносно обсягів капіталу, активів, чисельності населення, вкладень в економіку та інших параметрів.

Серед фахівців існують різні точки зору на становлення банківської інвестиційної діяльності в Україні, у тому числі її інституціональної складової. Існує немало пропозицій щодо створення спеціалізованих інвестиційних банків і державного банку, який би займався інвестиційним кредитуванням та фінансуванням інвестиційного розвитку економіки країни. Що ж до створення державного інвестиційного банку, то в Україні для фінансової підтримки інноваційної діяльності та кредитування інвестиційних проєктів українських підприємств у 2004 р. Кабінет Міністрів України за дорученням Президента України створив Український банк реконструкції і розвитку (УБРР) (зареєстрований НБУ 19 березня 2004 р.). Банк створений у формі закритого акціонерного товариства з статутним фондом обсягом 32 млн грн. Основним акціонером є Державна інноваційна компанія [5, с. 24]. Однак створення такого банку негативно оцінюють як НБУ, так і міжнародні фінансові організації — МВФ і Світовий банк — остерегаючись того, що такий банк видаватиме пільгові кредити тим підприємствам, які підтримує уряд.

Водночас з боку НБУ запропоновано створення Банку розвитку на базі Німецько-українського фонду (НУФ). Засновниками будуть також НБУ та Кабінет Міністрів України, частина якого в статутному фонді банку має бути незначною, що покликано обмежувати вплив держави на діяльність банку. Основним призначенням цього банку буде кредиту-

вання малого і середнього бізнесу. Створення банку розвитку на базі НУФу пов'язано з тим, що фонд має досвід та кваліфікований менеджмент, це дало йому можливість сформувати високої якості кредитний портфель, у якому лише 1% неповернених кредитів.

Нормами закону закладені умови для створення повноцінних інститутів спільного інвестування, належної організації їхньої роботи, створення і розвитку інфраструктури, потрібної для їх діяльності. Водночас фонди "старого типу" формально можуть існувати до 2030 р. паралельно з інститутами спільного інвестування нового типу або має відбутися їх трансформація у корпоративні фонди, коли інвестиційні сертифікати пайовиків будуть замінені простими акціями фондів [4, с. 68]. За оцінкою експертів Міжнародного валютного фонду, в Україні для задоволення потреб як великих портфельних, так і звичайних дрібних інвесторів у найближчій перспективі доцільно створити 30—40 потужних пайових і корпоративних фондів, серед яких важливе місце має зайняти такий різновид інститутів спільного інвестування, як венчурні фонди, що можуть стати важливим джерелом інноваційного капіталу [7, с. 16].

Враховуючи наведені аргументи, можна констатувати, що український фондовий ринок формується за моделлю, подібною до європейської. Тенденції, що намітились в економіці України та в приватизаційних процесах, засвідчують також, що в перспективі більш реальною є побудова ринку за європейською моделлю, ніж за американською. Сьогодні в Україні вже створені пенсійні та інвестиційні фонди, а також страхові компанії, які, однак, не стали основними учасниками операцій із цінними паперами. З комерційних же банків не виділяються інвестиційні, які спеціалізувались би на операціях фондового ринку. Такі операції, передусім, виконують комерційні банки. У даний час у банківській системі України існує тенденція до універсалізації банків, а не до їх подібнення. Однією з головних тенденцій на міжнародних фондових ринках є також універсалізація діяльності фінансових установ, які здатні надавати своїм клієнтам повний спектр фінансових послуг, у тому числі на ринку цінних паперів.

ВИСНОВКИ

Отже, інвестиційне партнерство передбачає узгодження суб'єктами інвестиційних відносин своєю цілеспрямованою інвестиційною діяльністю. Воно покликано забезпечити її активізацію для якісних зрушень в розвитку національної економіки. Живильним підґрунтям зростання та зміцнення банківського інвестиційного бізнесу є інституційно-правове середовище, яке в кінцевому підсумку неминуче відіб'ється на макро- і мікропоказниках розвитку, добробуті населення.

Література:

1. Денисенко М.П. Основи інвестиційної діяльності: підручник. — К.: Алерта, 2003. — 338 с.
2. Лютий І.О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки: монографія. — К.: Атіка, 1999. — 240 с.
3. Матвієнко П.В. Розвиток грошово-кредитних відносин у трансформаційній економіці України. — К.: Наукова думка, 2004. — 256 с.
4. Пересада А.А. Управління інвестиційним процесом. — К.: Лібра, 2002. — 472 с.
5. Реверчук С.К. Банківське виробництво в Україні і світі: послуги і продукти // Діловий вісник. — 2005. — №9. — С. 24—25.
6. Рісін В.В. Механізми залучення заощаджень населення кредитними установами України: автореф. дис. канд. екон. наук. — К., 2004. — 20 с.
7. Шапран Н., Шапран В. Державне регулювання ринку цінних паперів: проблеми у США // Цінні папери України. — 2005. — № 4. — С. 16—17.

Стаття надійшла до редакції 02.12.009 р.